

'Meer dan de waarheid'

Lezing: Ton Lensvelt over
deel VI uit 'Kleine
geschiedenissen van
Dussen' het kasteelboek.

Lezing Schrijversfestival Woudrichem, 7-10-2023, 15.30 uur, hoofdpodium

In 1991 dichte Jules Deelder: *'dat de Hemelpoort – o! brok in ons keel – verdacht veel weg heeft van het Kasteel'*. Of Jules daarmee het kasteel in Dussen bedoelde, wie weet? Hij zal het best gekend hebben. Want, wie kent dat nu niet, dames en heren, Kasteel-Dussen?

'Daar is al flink wat over geschreven en uitgegeven. Wat voegt een nieuw boek dan nog toe'. Dat was de eerste vraag die de journalist van het Brabants Dagblad stelde over mijn nieuwe boek 'Kasteel met mensen en verhalen', deel 6 in de populaire reeks 'Kleine geschiedenissen van Dussen'.

Om die vraag te beantwoorden moeten we wat terug in de tijd. Toen het idee rijpte om een boek over het kasteel te schrijven. Voor mij stond al snel vast dat het vooral over de mensen: eigenaren, bewoners, gebruikers, van het kasteel moest gaan. Over hun ervaringen en belevenissen, hun vreugde en verdriet, familieperikelen ook, terwijl er daarnaast ruimte moest zijn voor de verschillende legendes en volksverhalen die rondom het zeven eeuwen oude kasteel in de loop der tijden zijn gewoven en soms een eigen leven zijn gaan leiden.

Een beschrijving van familiegeschiedenissen door de eeuwen heen, met achtergronden en details, of dat nu van je eigen familie is of van bewoners van een kasteel, dat maakt geen verschil, het vereist altijd zorgvuldig en nijver onderzoekswerk. Legendes, volksverhalen of sagen daarentegen, berusten

slechts voor een deel op historische feiten. Kenmerk daarvan is dat de feitelijke elementen in de loop der tijd zijn aangedikt, uitvergroot en gedramatiseerd; de verhalen zijn geëvolueerd tot ‘historie met een voet in de verbeelding’. Feit en fictie hebben zich vermengd.

Ger Groot schreef daar een essay over met als titel: *‘De verbeelding zit bekneld tussen feit en fictie’*. Een andere columnist en schrijver, Bert Wagendorp, noemde zijn artikel over deze trend in de literatuur *‘Meer dan de waarheid’*. Volgens Bert worden in een non-fictie verhaal fictieve elementen toegevoegd en creëert de schrijver zijn eigen waarheid en werkelijkheid. Of de andere kant van het spectrum, het fictieve (verzonnen) verhaal waarin opeens iemand opduikt die we kennen uit het echte leven. *‘Dichters liegen de waarheid’*, beweerde Bertus Aafjes al.

‘Is dat erg?’, vraagt u zich af. Naar aanleiding van de kritiek op zijn boek *‘Bezonken rood’*, schreef Jeroen Brouwers: ‘Waarheid ligt niet in werkelijk gebeurde feiten en gebeurtenissen, maar in de weergave van het verhaal en hoe het wordt verteld.’ En Benjamin Labut geeft als toelichting bij zijn recente boek *‘De Maniac’* dat ‘we fictie nodig hebben om de werkelijkheid te begrijpen’.

N.B.: feitelijke onjuistheden in ‘Bezonken rood’. Wachttorens zou het vrouwenkamp uit het boek, waarin Brouwers als peuter samen met zijn moeder was opgesloten, helemaal niet hebben gehad. De beschreven wreedheden zouden nooit hebben plaatsgevonden – althans niet dáár.

Vooraf in historische romans worden feit en fictie nogal eens vermengd. Ook in *‘Kasteel met mensen en verhalen’* is dat gedaan, al zijn de desbetreffende passages en artikelen in het boek wel als zodanig gemarkeerd.

Bijvoorbeeld in het spannende verhaal over de herkomst van het bekende **harnas in de ontvangsthal** van het kasteel. Het oorspronkelijke harnas zou van Maarten van Rossum geweest zijn en een 16de eeuwse erfstuk zijn van kasteelheer Walraven van Gent zijn oma van wie deze Van Rossum een oudoom was. Maar er bestaat ook een totaal andere lezing hoe de wapenuitrusting in kasteel Dussen terecht gekomen is. Namelijk door de daadkracht en fierheid van jonge Dussenaren die het als overwinningstroof meevoerden nadat zij de in deze contreien zeer beruchte en gevreesde maarschalk van de hertog van Gelre van hun land verjaagd hadden.

Maar feit en fictie zijn ook vermengd in het artikel over de **‘Heilige Eik’** bij het kasteel. De boom met magische krachten waaronder de rechters van de

Dingbank samenkwamen en de heren Van Dussen vonnisten over de gedaagden.

In een ander verhaal wordt rechtsgeleerde en schrijver **Hugo de Groot** na zijn beroemde ontsnapping uit Loevestein in de boekenkist en daarna vanuit Gorcum, verkleed als metselaar, door onze regio naar Waalwijk gebracht. Dat verhaal is algemeen bekend. Dat hij op zijn vlucht op efficiënte wijze door Dussen geloodst werd door een collega-metselaar die aan de Kornse sluis woonde en de streek op z'n duimpje kende, wordt in het boek onthuld.

Zelfs **koning Lodewijk Napoleon**, die in 1809 op inspectiereis was door Brabant en Zeeland, maakte bij hoge uitzondering een tussenstop bij het kasteel in Dussen. Voor een werkelijk allerhartelijkste ontmoeting met de toenmalige kasteelheer, Charles I de Croix, die niet alleen uitstekende contacten onderhield met keizer Napoleon himself maar ook een goede kennis was van koning Lodewijk Napoleon.

Andere bekende historische personen die in Dussen welkom werden geheten waren: **Jacob van Lennep**, de latere schrijver, dichter-taalkundige en politicus, die in de zomer van 1823 met zijn Leidse studiegenoot **Dirk van Hogendorp** een voetreis door Nederland maakte. In tegenstelling tot Jacob, die er in zijn gepubliceerde dagboek geen melding van maakt, vertelt zijn Leidse studievriend en reisgenoot, Dirk van Hogendorp, in zijn eigen dagboek over hun reis wel degelijk over een ontmoeting op het kasteel in Dussen. Daar troffen die de twee studenten de heer Stael, rentmeester van de heer van Munsterkerk, die zich zulk hoog bezoek maar wat graag liet welgevallen. Hij trakteerde de jeugdige gasten op Munsterkerksche vlaai.

Het verhaal over een Dussense **Crocodile Dundee** is dan weer een vorm van metafiction waarbij op humoristische wijze wordt erkend dat de historische persoon en de realiteit die in het verhaal wordt opgeroepen, slechts een illusie is.

Naast al deze toch best wel verrassende ontboezemingen, bevat het boek nog tal van andere verhalen. Onderaardse gangen, verborgen kamers, spoken, geheimzinnige gebeurtenissen, ze werden vroeger allemaal in verband gebracht met het kasteel. Zelfs verhalen over de aanwezigheid van een schat in - of in de buurt van het oude kasteel, staken herhaaldelijk de kop op. Het inspireerde ondernemende Dussenaren tot interessante daden.

Zo maakt u kennis met de lokale sigarenfabrikant, schatgraver en uitvinder Jan Weterings uit de Dorpsstraat in Dussen. Die zocht met zijn wichelroede niet alleen naarstig naar een veronderstelde schat die volgens de verhalen begraven zou liggen bij het kasteel, maar hij bleek tevens ontwerper en bouwer van - ge geleuft 't nie - een heuse onderzeeër die in het water van het riviertje De Dusse nabij het kasteel getest zou gaan worden.

Het is slechts een summiere selectie uit de opgeschreven verhalen.

Deel VI van 'Kleine geschiedenissen van Dussen' is mijn twaalfde boek, maar dit boek over het kasteel in Dussen was daarvan wel een van de leukste projecten. Ik heb aan het onderzoek en het schrijven ervan veel plezier beleefd, met name omdat er zo ontzettend veel te ontdekken viel. De familiegeschiedenissen van de eigenaren en bewoners van dit kasteel blijken namelijk niet alleen onthullend en uitermate boeiend maar op momenten ook ontroerend en zelfs dramatisch.

Het grootste deel van het boek gaat dan ook over de bewoners, eigenaren en gebruikers van het kasteel. Te beginnen met het geslacht Van der Dussen dat generaties lang het domein in bezit had.

Hiervan was Arent II (de Grote) van der Dussen ongetwijfeld de meest imponerende persoon. Hij genoot zijn ridderopleiding aan het grafelijke hof in Den Haag en maakte later deel uit van de elite rondom de regerende graaf van Holland.

Met instemming van de graaf liet hij de oorspronkelijke donjon in Dussen verbouwen tot een heus slot, werd baljuw van Zuid-Holland en trok veel macht naar zich toe. Zijn ster rees allengs, hetgeen - het zal u niet verbazen - tot afgunst leidde. Blijkens een oud verhaal vond er binnen zijn eigen hofhouding een vergiftiging plaats, geïnspireerd op een luguber moordverhaal uit de klassieke oudheid.

Op waarheid berustend dan wel een fabel, het verhaal over de gifmoord op het Slot Dussen was spannend genoeg om eeuwenlang de ronde te blijven doen.

Het werd voorgedragen of bezongen door rondreizende vertellers en minstrelen in kastelen of tijdens jaarmarkten en zelfs op marktplaatsen bij drukbezochte terechtstellingen. Later werd het door rederijkers opgevoerd in zalen en theaters. Toeschouwers smulden niet alleen van de ten tonele gevoerde personages, hun achtergronden en intriges maar ook van de moorddetails en andere gruwelijkheden.

Het geslacht Van der Dussen werd opgevolgd door de heren van Brecht waarnaar een fraaie laan in Dussen is vernoemd maar die nimmer in het kasteel woonden en het domein op een gegeven moment zelfs - op zijn Dussens gezegd - verpatsten.

Nee, dan hun opvolgers: baron Walraven van Gent (die van het harnas) en zijn echtgenote Anna van Arkel, waarbij vooral Anna het gezicht van huidige kasteel heeft bepaald en belangrijker..... ook heeft betaald!

Walraven en Anna waren zo'n beetje burens van elkaar. Kasteel Oyen (van de ouders van Walraven) en Kasteel Ammerzoden (van Anna's ouders) lagen slechts 'enkele uren gaans' uit elkaar. Hoewel de twee geliefden elkaar dus al wel eerder gekend zullen hebben, kunnen we dankzij een Engelsman kennisnemen van het aangrijpende verhaal hoe de twee geliefden elkaar en hun geluk vonden in het compleet vernieuwde en gemoderniseerde kasteel in Dussen. Al bleek dat geluk helaas van niet al te lange duur en moest Walraven noodgedwongen het kasteel in Dussen van de hand doen.

In de voor bepaalde groepen burgers welvarende zeventiende eeuw, werd de heerlijkheid Munsterkerk met onder meer het kasteel Dussen aangekocht door de rijke familie Jacot uit Alkmaar, die na aankoop 'Van Axele' (= van kastele) aan hun geslachtsnaam toevoegden. Het was destijds niet ongebruikelijk dat goed bij kas zittende burgers meer status verwierven door een titel te gaan voeren. De aankoop van een heerlijkheid of ambacht leende zich bij uitstek daarvoor en al helemaal als daar ook nog eens een kasteel deel van uitmaakte. Een flinke periode van voorspoed brak aan voor het kasteel. De nieuwe eigenaren, die er ook woonden, investeerden flink in hun aankoop met de bouw van een middentoren en de realisatie van de voorburcht en talrijke andere verbeteringen en verfraaiingen. Bovendien toonden zij zich echte kasteelheren die zich ook inzetten voor de het welzijn van de gemeenschap. En passant steunden zij ook het herstel van de rooms-katholieke parochie.

Dat beleid werd onverkort voortgezet door de erfopvolgers: Jean Louis van der Schueren-van Hagoort. Afkomstig uit Gorcum maar gehuwd met de puissant rijke Anna Heereman van Zuydtwijck uit Utrecht. Naast heer van Munsterkerk was hij tevens heer van Hagoort en van het bij Antwerpen gelegen Heijndonk. Hun dochter Elisabeth, Betje voor intimi, beschouwde het kasteel echt als haar thuis. 'Waar de kleuren van het landschap, de fluisterende bomen en de ruisende rivier, de vertrouwde muziek van het bestaan vormen', schreef zij in het logboek van de ambachtsheerlijkheid.

Ze trouwde er zelfs, met haar droomprins Alexander van Groesbeek uit Namen. Hij reed nog net niet op een wit paard.....

Trouwpartij

In september 1727 vond de huwelijksvoltrekking plaats van barones Betje en graaf Alexander in de grote zaal van het kasteel. Betjes ouders waren destijds ook in het kasteel in de echt verbonden. Overigens kwam er nog heel wat bij kijken, voordat men elkaar het jawoord kon geven.

De trouwplechtigheid werd gevolgd door een feestweek zoals men in Dussen nog nooit had beleefd. Met talrijke hoge gasten, spectaculaire ridderspelen, overvloedige banketten, een volksfeestdag voor de complete bevolking van Munsterkerk en Muilkerk met voordrachten, muziek, zang en dans en met Waalse Stoof in diverse varianten als hoofdgang op het menu.

Dit alles zich afspelend in een werkelijk schitterende ambiance van de rijkversierde – en verlichte kasteeltuin, waarbij elke avond werd afgesloten met een adembenemende vuurwerkshow, wat telkens weer een enorm aantal kijkers trok, van heinde en verre.

Scherp in contrast met het huwelijksgeluk van Betje en Alexander stond de ronduit dramatische familiegeschiedenis van Van der Schueren van Hagoort, waarbij het hele gezin (5) - Betje inclusief - binnen een tijdbestek van nog geen twee decennia (1717-1734) het leven liet. Het zou op termijn een flinke verandering betekenen voor Kasteel-Dussen.

Na Betjes overlijden verhuisde haar gezin namelijk naar Wallonië en werd het domein in Dussen voortaan vanuit Namen beheerd en bestuurd. Al zou Betjes zoon en erfgenaam van het kasteel het nog wel gedurende enige tijd als woon- en verblijfplaats gebruiken.

Door vererving kwamen het kasteel en de domeinen in bezit van de familie De Croix uit Frans Vlaanderen, meerdere generaties lang zelfs. Die beheerden het eveneens vanuit de Oostenrijkse Nederlanden. Dat ging enkele generaties lang redelijk goed. Echter, vanaf Charles II de Croix kwam er enigszins de klad in. Hij was meer geïnteresseerd in zijn landgoed in België en ook zijn dochter Marie Camille d'Ursel-de Croix die hem opvolgde liet zich nauwelijks in Dussen zien.

Mogelijk was dit mede het gevolg van een afschuwelijk drama dat zich omstreeks die tijd in Kasteel Dussen heeft afgespeeld, waarbij een jong meisje uit het raam viel en in de kasteelgracht verdronk. Als blijvende herinnering aan dit afschuwelijke drama is nog steeds een ingemetseld kinderhoofdje zichtbaar in de westelijk trapgevel van het kasteel. Het complete verhaal kunt u in het boek lezen.

De lange geschiedenis van het kasteel en zijn bewoners en gebruikers overziend, wordt die gemarkeerd door pieken en dalen. Na de stichting begin veertiende eeuw of misschien zelfs al wat eerder, stond er een robuuste verdedigingstoren aan het riviertje de Dusse, maar veel meer weten we daar eigenlijk niet van. Speelde het bolwerk echt een rol van betekenis in de strijd tussen Holland en Brabant? en verwierf het geslacht Van der Dussen er meer aanzien door? Feit is wel dat ruim een halve eeuw later de donjon werd uitgebreid en verbouwd tot een echt slot dat beter paste bij de status van de toenmalige kasteelheer Arend de Grote. Het veel beschreven, besproken en bezongen ridderlijke en hoofse leven van de late middeleeuwen voltrok zich vanaf die tijd, gewoon aan de oevers van de Dusse en onder de ogen van de inwoners van Muilkerk en Munsterkerk.

De Sint-Elisabethsvloed in het eerste kwart van de vijftiende eeuw, gooide danig roet in het eten. Het slot werd verlaten en een prooi van steenjueters. Na aanleg van de Kornsedijk werd echter een aanvang gemaakt met het herstel ervan. Leden van het geslacht Van der Dussen keerden terug in hun 'huys' te Dussen en bleven het bewonen totdat hun laatste vertegenwoordiger, Katharina van der Dussen, trouwde met Godevaert van Brecht en naar Breda verhuisde. Het slot kwam leeg te staan, werd illegaal bewoond, oneigenlijk gebruikt en tijdens de Opstand zelfs bezet door de Spanjaarden. De heren van Brecht hadden andere beslommingen dan zich al te veel om hun bezittingen in Dussen te bekommeren. Bovendien woedde de Tachtigjarige Oorlog. Bij aanvang van het Twaalfjarig Bestand stond er dan ook een verpauperd en vervallen gebouw dat gelukkig aangekocht werd door een enthousiast jong stel, Walraven van Gent en Anna van Arkel. Daarbij bleek Anna niet alleen over de financiële middelen te beschikken om het gehavende gebouw te laten verbouwen tot een modern en aangenaam lusthof met Toscaanse invloeden maar wierp zij zich ook op als de drijvende kracht bij de realisatie van de plannen. Dat het totaal vernieuwde kasteel twee decennia later noodgedwongen verkocht moest worden, had gelukkig geen nadelige gevolgen, integendeel. De vermogende heren Van Axele staken veel geld en energie in verdere verfraaiing ervan. Een eeuw van hoogtij brak aan voor het domein in Dussen.

Eerste bibliotheek

Zo werd in de nieuw gerealiseerde middentoren, boven de ingang van het kasteel, niet alleen een geheime kamer gebouwd - waarvoor de beroemde wiskundige René Descartes nog adviezen verstrekke - maar er werd in de toren door Eduard Jacot van Axele ook een ruim gesorteerde bibliotheek ingericht.

Zeker en vast de eerste bibliotheek in Dussen maar mogelijk was er zelfs sprake van de eerste bibliotheek in de regio. De verzameling bevatte in de 18de eeuw nog ruim 500 boeken maar oorspronkelijk waarschijnlijk een veel groter aantal.

Een kwart daarvan waren Latijnse werken met onder andere boeken van de bekende Nederlandse schrijvers Erasmus, Hugo de Groot en Gisbert Vossius. De juridische - en literaire afdeling - meestal ook in het Latijn - was goed vertegenwoordigd met 68 boeken. De collectie was tevens internationaal samengesteld met 22 Italiaanse -, 62 Franse - en enkele Duitse publicaties, daarentegen niet één in de Engelse taal.

De Nederlandse publicaties spanden echter de kroon met 120 boeken - vooral vroeg zeventiende-eeuwse uitgaven - met veel geschiedenis. Zoals 'Leven' van Johannes Uytenbogaerts, de hofprediker van prins Maurits en één van de stellers van de Remonstrantie van 1610, volgens latere recensies 'een boek van een dominee dat leest als een thriller'. Voorts meerdere jaaroverzichten van de 'Herstelde Leeuw' over de 'Vereenigde Nederlanden', boeken van Hugo de Groot, P.C. Hooft, Jacob Cats en het verzamelde werk van Tacitus.

Daarnaast regionale geschiedenis met 'Out-Hollandt' van Jacob van Oudenhoven, 'Leven der doorlugtige heeren van Arkel ende jaar-beschryving der stadt Gorinchem' van Abraham Kemp. Pierius Winsenius zijn 'Chronique van Vrieslant' en boeken over de historie van Utrecht en Amsterdam. Maar ook leerboeken over: geneeskunde, Italiaans boekhouden, rechtsgeleerdheid, zeevaart, taalkunde, grammatica en verschillende woordenboeken. Zelfs boeken over landmeetkunde - van Mattheus van Nispen de landmeter van de Zuid-Hollandse Polder - en over landaanwinning. Voorts veel pamfletten, plakaten, ordonnanties en verordeningen, Nederland was immers de mondiale spil in het 17/18^e-eeuwse pamflettisme. Uiteraard waren er bijbels voorhanden - in het Latijn, Nederlands, Duits en zelfs in het Hebreeuws - verschillende catechismussen en andere publicaties over geloofszaken; ook rooms-katholieke.

Wel jammer dat het geen openbare bibliotheek betrof waardoor de bevolking van Dussen van al dit moois verstoken bleef.

Onder het hoog aangeschreven Zuid-Nederlandse hertogelijk geslacht d'Ursel verslechterde de situatie zienderogen. Het domein in Dussen evolueerde van een adellijke familieresidentie tot een opbrengstdomein waarbij de rentmeester geacht werd voor voldoende rendement te zorgen. Onderhoud werd nauwelijks nog gedaan, de opbrengsten uit het domein werden alleen nog maar gretig geïncasseerd. Alles van enige waarde werd afgevoerd naar Brussel. Om de kosten verder te reduceren, werd het kasteel uitgeleend aan een kloosterorde waardoor het oorspronkelijke karakter van het gebouw werd

aangetast. Toen na het vertrek van de zusters het pand te koop werd aangeboden, was de status ervan zo'n beetje vergelijkbaar met die van bij het begin van het Twaalfjarig Bestand tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Juffrouw Suringar, de zus van nieuwe eigenaar Lucas Suringar, verbleef slechts zes jaar binnen de kasteelmuren, wat echter lang genoeg was om een onuitwisbare indruk achter te laten; ook in verhalend opzicht. Als kasteelvrouw was zij zelfs een inspiratiebron voor schrijver Antoon Coolen voor zijn literaire volksroman: 'De vrouw met de zes slapers'. Het historische gebouw werd ondertussen nog verder uitgewoond en de tuin verwilderde. Om afbraak van het erfgoed te voorkomen werd het pand uiteindelijk door de gemeente aangekocht en zou het gerestaureerd worden maar toen brak de Tweede Wereldoorlog uit en kon men na de bevrijding weer van voren af aan beginnen.

Na de restauratie en ingebruikname in 1954 als kasteel-raadhuis ontwikkelde het kasteel zich van lieverlee tot een huis voor het volk. Vooral tijdens de naoorlogse wederopbouw werd het gebouw benut voor tal van sociale activiteiten. Maar ook anderszins. Van geboorte tot overlijden, paspoort of rijbewijs, het diende allemaal op het kasteel te gebeuren. Op school werd er als onderdeel van de geschiedenisles altijd wel een rondleiding op het kasteel georganiseerd. Maar we speelden ook tafeltennis in de kelders en in onze nozemtijd gingen we voor muziek en dans - en voor de meisjes natuurlijk - naar de 'Instuif', de jeugdsoos in het kasteel. Menig jongen en meisje uit het dorp hebben zodoende in de kasteeltuin hun eerste kus uitgewisseld. Trouwen deden we toen nog in de kerk maar ook in de majestueuze Raadszaal. Sinterklaas, de goed heilig man, maakt er - ondanks alle commotie - in gezelschap van zijn zwarte pieten nog steeds zijn opwachting voor de kinderen van Dussen. De carnavalsvierders van Klaiendam – zoals Dussen in carnavalstijd genoemd wordt – organiseren er hun jaarlijkse carnavalsraadsvergadering, waarbij de prestigieuze onderscheiding 'De Grootmedaille in de Orde van de Slapers van Kasteel-Dussen' wordt uitgereikt aan deze of gene die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor de Dussense gemeenschap. En de 'Vrienden van Kasteel Dussen' organiseren er onder meer hun kasteeldagen.

Gedurende de laatste driekwart eeuw heeft het kasteel ten aanzien van eigenaars, beheerders en gebruikers best wel flinke veranderingen ondergaan maar ondanks die stormachtige ontwikkelingen staat het nog altijd fier aan de oever van het riviertje de Dusse. Als de 'Trots van Dussen', wat heet, van de hele gemeente Altena. En dat zal het blijven ook!